

ПРИСЯЖНЮК
Микола Володимирович,
міністр аграрної політики і
продовольства України,
канд. техн. наук
(м. Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО
КОМІТЕТУ УКРАЇНИ З КООРДИНАЦІЇ ГАЛУЗЕВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У 20-х рр. ХХ століття**

У даній науковій статті висвітлено наукові здобутки підрозділів СГНКУ та його науково-організаційну діяльність як координаційного органу сільськогосподарської галузі 20-х років ХХ століття.

В данной научной статье освещены научные достижения подразделений СХНКУ и его научно-организационная деятельность как координационного органа сельскохозяйственной отрасли 20-х годов ХХ столетия.

This article highlights the scientific achievements of the scientific divisions SHNKU its scientific and organizational activities as the coordinating body of agricultural industries 20 years of the twentieth century.

На сьогодні провідна галузь України – аграрний сектор, а рівень його наукового забезпечення впливає на майбутнє держави. В зв'язку з цим важливим питанням є вивчення історії розвитку аграрної науки на різних її етапах. Починаючи з ХІХ ст., розвиток спеціальної вищої аграрної освіти дав змогу остаточно виділити сільськогосподарську науку в окрему галузь знань [1], оскільки завдання, що ставилося перед сільським господарством владою, вирішувалися при поєднанні багатовікового практичного досвіду і новітніх наукових розробок [2].

Метою даної наукової статті є дослідження діяльності Сільськогосподарського наукового комітету (СГНКУ) упродовж 1918–1927 рр.

як інституції координуючої наукову і практичну діяльність у вітчизняній сільськогосподарській галузі періоду 20-х рр. ХХ століття.

Досліджуючи дану тему, було здійснено аналіз наукових праць, що стосуються діяльності СГНКУ протягом 1918 – 1927 років.

Уперше висвітлення діяльності СГНКУ відбувалося в 20-х роках ХХ ст. у періодичних друкованих сільськогосподарських органах «Трудах Сільсько-Господарського Вченого Комітету України», «Сельско-хозяйственное Опытное Дело», «Вістник Сільсько-Господарської Науки», «Молодий дослідник» та ін. Багато відомостей стосовно Комітету знайдено в наукових публікаціях професора О.А. Янати – активного діяча цієї організації. У першому томі «Трудів Сільсько-Господарського Вченого Комітету України», що вийшов друком у 1920 році, з'явилося «Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Вченого Комітету України за 1919 р.» [3]. Це «справоздання» також було надруковано окремою брошурою «Коротке справоздання про діяльність С.-Г. Наукового комітету України за 1919 р.» [4]. У випуску 1 за 1921 рік «Вісника природознавства» вміщена стисла інформація О. Янати про СГНКУ [5]. У 1922 році з'явилася низка нових наукових статей. Так, в журналі «Сельско-хозяйственное Опытное Дело» подана інформація про дослідні роботи з метою точного сільськогосподарського районування України, які проводилися СГВКУ. В зв'язку з їх проведенням було укладено угоду між СГВКУ і Всеукраїнським бюро з дослідної справи при Наркомземі УСРР стосовно розмежування сфер діяльності з дослідницької і дослідної роботи [6]. Другий випуск першого тому «Вісника Сільсько-Господарської Науки» за 1922 рік вміщує матеріал О.А. Янати про діяльність Бюро СГНКУ [7], інформацію стосовно діяльності Комітету [8]. Третій випуск першого тому «Вісника Сільсько-Господарської Науки» за цей же рік подав статтю О. Янати щодо висвітлення участі СГНКУ в II Всеукраїнському Агрономічному з'їзді [9]. У ч. 3-4 журналу «Сільський господар» за 1922 рік також йдеться про СГНКУ [10]. 1923 рік став «піком» діяльності СГНКУ. В цей час всі секції та бюро Комітету виконували значну кількість наукових робіт з різних галузей

сільського господарства. Саме тому знаходимо низку публікацій, що з'явилися у 1923 році в друкованому періодичному органі СГНКУ – журналі «Вісник Сільсько-Господарської Науки». Вони присвячувалися підготовці СГНКУ в цілому [11] та його секцій [12], [13], зокрема Ботанічної [14], [15] до участі у Всеросійській сільськогосподарській виставці, що проходила у Москві в серпні 1923 року. Про хід виставки сповіщалося в цьому ж журналі протягом 1923 року [16], [17], [18]. Підсумки участі СГНКУ в цій виставці подані також у четвертому номері журналу «Сельско-хозяйственное Опытное Дело» за 1923 рік [19] та у розгорнутій статті «Діяльність Виставочного комітету при Сільсько-Господарському Науковому Комітеті України (16/XII 1922 – 3/XI 1923 р.)» у частині 3 – 4 «Вісника Сільсько-Господарської Науки» за 1924 рік [20]. Журнал «Сельско-хозяйственное Опытное Дело» за 1923 рік представляє у третьому номері «Положение об управлении и ведении сельскохозяйственным опытным делом в У.С.С.Р.», в якому другий параграф містить відомості про те, що «... Дослідна робота не експериментального характеру, що проводиться у Всеукраїнському масштабі зосереджується у Сільсько-Господарському Науковому Комітеті НКЗ УРСР»¹ [21]. «Список установ Сільсько-Господарського Наукового Комітету з адресами та керованим персоналом» розміщений у частині 1 – 2 «Вісника» за 1923 рік представляє наявність установ, що знаходилися у відомстві СГНКУ в той період [22]. Слід відмітити велику ґрунтовну статтю професора О.А. Янати на тему «Сільсько-Господарський Науковий Комітет України», що вміщена частинами у чотирьох номерах журналу (№ 2–5) «Література. Наука. Мистецтво» за 1923 рік. Цей журнал виходив додатком до газети «Вісті ВУЦВК». Стаття ввібрала в себе аналіз діяльності СГНКУ протягом всього періоду його існування – 5-ти років [23]. У 1924 році номер 1–4 третього тому «Вісника Сільсько-Господарської Науки» наводить «Статут Сільсько-Господарського Наукового Комітету України» ухвалений Пленумом СГНКУ 6 липня 1923 року та Колегією

¹ Положение об управлении и ведении сельскохозяйственным опытным делом в У.С.С.Р. // С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 3. – С. 183.

Наркомзему 9 серпня 1923 року [24]. «Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Наукового Комітету України за 1923/1924 операційний рік» у вигляді великої детально викладеної довідки про діяльність Комітету за цей час представляє частина 7 – 9 «Вісника Сільсько-Господарської Науки» за 1924 рік [25]. У 1925 році у громадсько-професійному та науковому щомісячнику Агрономічної секції Всеукраїнського центрального правління Робітземлісу – «Український агроном» опублікована доповідь професора О. Янати «Час заснувати Українську Академію Наук сільськогосподарських», в якій він торкається діяльності СГНКУ, і яку він представив 23 листопада 1925 року на засіданні спеціальної комісії Укрнауки [26]. Також у «Бюлетені Організаційного Комітету З'їзду в справі дослідження продукційних сил та народного господарства України» за № 10 існує стаття О. Янати «Сільсько-Господарський Науковий Комітет України й організація с.-г. науки» [27]. Ось приклад ще однієї згадки про СГНКУ в статті «Нарис ґрунтів району тютюництва України» надрукованої у другому номері вищезазначеного журналу за 1928 рік, де професор Г.Г. Махов зазначає, що робота з обстеження ґрунтів тютюнових плантацій і ґрунтового покриву всього району тютюництва була розпочата під його керівництвом в червні 1926 року за планом робіт, ухваленим секцією ґрунтознавства СГНКУ і Махортрестом [28].

Далі державотворче існування СГНКУ вже аж у 1976 році згадала діаспора. Так, в «Енциклопедії українознавства: словникова частина» за цей рік йдеться: «...Сільсько-Господарський науковий комітет України, осередок с.-г. науки на Україні у 1920-их рр. постав 1918 у Києві на базі с.-г. відділу Мін-ва Зем. Справ УНР...» ... «Праця велася в секціях (рільництва, ґрунтознавства, **ботан.**, тваринництва, меліорації, метеорології, економіки сіль. госп-ва, охорони природи та ін.)» ... «Зокрема велику працю провела ... **ботан.**[ічна

секція], що під керівництвом О. Янати випустила серед ін. «Ботанічно-географічне Районування України» (1925) і почала вид. «Флори України» [29]².

Наступні згадки про існування і діяльність СГНКУ прозвучали вже на початку ХХІ століття, зокрема завдяки наполегливій праці та науковим роботам науковців Центру історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки роботи науковців Центру історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки національної академії аграрних наук України [30], [31], [32]. Вже в останні роки при цьому Центрі було підготовлено і захищено ряд дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук, які торкалися періоду 20-х років ХХ ст., зокрема діяльності деяких секцій СГНКУ та вчених, що в ньому працювали [33], [34], [35], [36], [37], [38]. Керівник Центру історії аграрної науки ДНСГБ НААН доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент НААН В.А. Вергунов також присвятив низку своїх наукових робіт дослідженню діяльності СГНКУ в зазначений період, а саме: «Основні історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України» (2001 р.) [39], «Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: історико-науковий аналіз (до 75-річчя створення Української академії аграрних наук)» (2005 р.) [2], «Історія і сьогодення національної сільськогосподарської бібліографії» (2006 р.) [40], «Соціально-політичні, економічні й історіографічні чинники функціонування сільського господарства та його науково-освітнє забезпечення в межах Української держави гетьмана П. Скоропадського (29.04 – 14.12.1918): події, факти, судження» (2006 р.) [41], «Обласна організація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: еволюції теорії та практики» (2007 р.) [42]. Важливим кроком до вивчення діяльності СГНКУ став вихід з друку у 2006 р. збірки архівних матеріалів і документів «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)», котра однак вмістила в себе тільки невелику частину існуючих документів [43].

² Р. М. Сільсько-Господарський Науковий Комітет України // Енциклопедія українознавства : словникова частина / Наук. тов-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1976. – Т. 8. – С. 28–37.

Протягом кількох останніх років вийшли з друку наукові публікації кандидата історичних наук Коваленко С.Д., присвячені різним аспектам діяльності цієї інституції [44], [45], [46]. Існують також наукові роботи, що торкаються діяльності окремих секцій Комітету: ґрунтознавства [47]; [48], Меліоративної [49], Метеорологічної [50]; [51] та Ботанічної [52]; [53]; [54] [55]; [56]; [57]; [58], [59].

Певна низка публікацій представляє інформацію в розрізі внеску провідних вчених та освітян, що працювали в цьому творчому об'єднанні: В.І. Вернадського [60], Д.Г. Віленського [61], Г.М. Висоцького [62], М.М. Вольфа [63], [64], Г.Г. Махова [65], [66], [67], [68], [69], [70], [71], [72], О.Н. Соколовського [73], А.Г. Терниченка [74], [75], С.Л. Франкфурта [76], М.П. Флорова [77], О.А. Янати [78] та ін.

На початку ХХ ст. уже існували суттєві напрацювання з різних питань сільського господарства, а саме: обробітку ґрунту, внесення мінеральних добрив, сортовипробування, селекції рослин, боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур, агротехніки вирощування основних польових культур. Подальший розвиток сільського господарства в Україні потребував створення центральних сільськогосподарських наукових установ, завдяки яким наукова робота проводилася планомірно та слугувала вдосконаленню практичних потреб. Тому протягом перших двох десятиріч ХХ ст. більшість київських наукових сільськогосподарських установ носила характер центральних, поширюючи свою діяльність у крайовому і загальнодержавному масштабах [79].

Революційні події періоду 1917–1920 років, які тоді називали «українська революція», «українські змагання» тощо, принесли суспільству ряд потрясінь, хаосу і криз [80, с. 5]. І саме всі ці зміни, що відбувалися, внесли не тільки суспільно-політичні оновлення устрою на українських землях, а й потребу в запровадженні нової координації в діяльності сільського господарства та його наукового забезпечення як у всеукраїнському, так і регіональному аспекті. Перші спроби такої системи впливу співпали із запровадженням з кінця 1917

року Відомства Земельних Справ. Часті зміни урядів як в часи Центральної Ради, так згодом Української держави та Директорії, змінювали назви відповідних координуючих структур провідного сектору економіки – сільського господарства. Вже при Уряді Центральної Ради при Міністерстві Земельних Справ функціонував Відділ досвідної справи. Серед його перших відділів – Метеорологічного і Ґрунтознавства було створено й Природничий з Ботанічною секцією. Інші наукові підрозділи, як наприклад, Відділ боротьби з шкідниками сільського господарства знаходилися при Департаменті хліборобства, а Відділ охорони природи підпорядковувався Департаменту державного майна. Вже станом на 1918 рік український народ переживав складний період, пов'язаний з попередніми подіями, в тому числі й першими сподіваннями щодо власної незалежності та державності. Наприкінці року на землях України тривали бої Першої світової війни. Бойові дії між тогочасними «білими» і «червоними» збройними силами набули форм громадянської війни, причому на деякий час країна поставала «полем» для вирішення долі тих чи інших навал, зміцнився український національний рух, який відстоював самовизначення України аж до відокремлення від Росії, набирала сили так звана «внутрішня» або українська громадянська війна між лівими і правими силами політичного визначення. Після розпаду царизму на теренах України для налагодження сталого розвитку країни практично не відбулося більш-менш відчутного апарату державного управління. Зазначені фактори політичної та соціальної бурхливості призвели до такої ситуації, що українське селянство пройшло шлях до національно-свідомого селянина за досить малий проміжок часу, що становив менше року. За більш спокійних умов на згадане перетворення селянства пішло б не одне десятиріччя [80, с. 17].

У цих складних умовах вчені-аграрії розпочали організовувати структуру, яка змогла б консолідувати науковий потенціал аграрного сектору держави з метою існування в країні особливого автономного об'єднання з вирішення наукових питань сільського господарства та координації наукової сільськогосподарської праці для кращого використання досвіду науки в

аграрній галузі. Воно підпорядковувалося б заснованому наприкінці 1917 року в м. Києві відомству – Міністерству земельних справ (МЗС), яке при швидкоплинній зміні урядів носило різні назви і по-різному виконувало свою діяльність. Так, наприкінці 1918 року було засновано Сільськогосподарський вчений (згодом науковий) комітет України (СГВ(Н)КУ) при Міністерства земельних справ (МЗС), який розпочав діяльність саме з відродження науково-дослідних установ. Його було створено 1 листопада 1918 року одночасно з Комітетом сільськогосподарської освіти [81].

На початку свого існування при уряді Центральної ради СГВКУ МЗС мав таку структуру: Відділ досвідної справи з Метеорологічним відділом, Відділ ґрунтознавства, Природничий відділ з Ботанічною секцією. Так СГВКУ розпочав свою роботу, але заступив гетьманський уряд і з'явилися нові перетворення. Деякі вищезазначені установи були ліквідовані, а ті, що залишилися, існували номінально або проводили виключно адміністративно-бюрократичну роботу. Відповідно до існуючих умов, Міністерство нового уряду стало зацікавленим у потребі наукових основ ведення сільського господарства, тому СГВКУ продовжив свій розвиток за допомогою проведення різних заходів наукового характеру. Оскільки цей уряд знову таки проіснував недовго, його роль в організації СГВКУ обмежилася наступними діями: введенням положень про нього, про штати, та призначенням голови – В. І. Вернадського [82].

Однак діяльність СГВКУ на першому етапі існування відбувалася повільно і зводилася в основному лише до канцелярської роботи та складання та опрацювання розрахунків. Вчені розуміли, що сільське господарство зможе використати природні багатства країни тільки маючи наукову основу, тому знову приймалися нові рішення. Зокрема, 30 грудня 1918 року Міністром земельних справ М. Шаповалом було підписано наказ по Міністерству земельних справ щодо підсилення активної діяльності СГВКУ. Згідно нього, СГВКУ мав право безпосередньо особисто обирати голову Комітету з

подальшим затвердженням міністром земельних справ, замість його призначення розпорядженням міністерства [83].

За часів влади білогвардійської армії генерала А.Денікіна Комітет зазнав певних труднощів, зокрема надзвичайної матеріальної скрути. Оскільки вийшов наказ про ліквідацію всіх установ Наркомзему, то формально мусив припинити своє існування і Комітет, залишаючи дієвою тільки Президію для завершення наукових робіт підвідомчих йому наукових установ та збереження особистого майна при переїзді до нового приміщення.

При владі Директорії робота СГВКУ удосконалювалася, зокрема було призначено перший склад його членів, затверджено статут, намічено окремі форми організації та діяльності. Після встановлення радянської влади у Києві СГВКУ вперше у більш-менш нормальних умовах розпочав свою діяльність.

1 січня 1919 року відбувся ряд нових кадрових призначень. З'явилися нові члени СГВКУ: професори П. Тутківський, Ю. Висоцький, В. Вернадський, директор Науково-досвідного відділу – приват-доцент Б. Кречун, завідуючий Бюро ґрунтознавства – приват-доцент М. Флоров, завідуючий Ботанічного бюро – приват-доцент О. Яната, виконуючий обов'язки завідувача Метеорологічного бюро – М. Данилевський, а звільнилися із займаних посад: голова СГВКУ В. Вернадський, виконуючий обов'язки директора Науково-досвідного відділу В. Козакевич, виконуючий обов'язки завідуючого Метеорологічного відділу К. Слефогт. Однак В. Козакевич та К. Слефогт залишилися у складі позаштатних працівників. Також СГВКУ було доручено розробити та подати на затвердження Статут, Програму діяльності, проекти подальшої роботи, штатний розпис та розрахунки Комітету та його установ на 1919 рік, а також кошторисні видатки з кредитів 1918 року, списки кандидатів СГВКУ і технічного персоналу потрібні для нормальної наукової та організаційної діяльності. Одночасно при СГВКУ було створено Зоологічне бюро на чолі із завідувачем вченим-агрономом І. Щоголівим, переведено з Департаменту хліборобства Відділ боротьби зі шкідниками та хворобами рослин, засновано Ентомологічну секцію при Зоологічному бюро

(зав. Щоголів І.) та Фітопатологічну секцію при Ботанічному бюро (зав. Невадовський Г.), переведено з Департаменту державного майна Відділ охорони природи. Далі постала необхідність за участю СГНКУ розробити проект подальшої організації справи охорони природи України, про що було відображено у постановах наради І з'їзду природознавців України 1 – 6 серпня 1918 року. Усі вищеназвані дії обов'язково мали бути узгоджені з Українською академією наук [83]. Наприкінці цього року заступником Народного міністра земельних справ Є.А. Архипенком було затверджено Тимчасовий статут СГВКУ, який складався із чотирьох розділів: 1) завдання Вченого Комітету. 2) діяльність Вченого Комітету. 3) склад Вченого Комітету. 4) організація Вченого Комітету. До основних завдань СГВКУ належало: 1) об'єднувати наукову діяльність всіх центральних і місцевих установ, дбати про розвиток і планомірну організацію в країні сільськогосподарської наукової діяльності; 2). дбати про науковість і організацію шкільної та позашкільної популяризації знань із сільськогосподарських та суміжних з ними наук.

Склад СГВКУ було обрано у встановленій кількості, затверджено у штатному порядку або особисто міністром земельних справ. Членами Комітету були: міністр, заступники, вчений секретар, завідувачі відділами і підвідділами, представники вищих шкіл і центральних наукових установ України, що мали відповідні відділи і кафедри, представники крайових досвідних сільськогосподарських станцій та інших крайових наукових установ України.

Основні напрями діяльності СГВКУ через відповідні органи:

- керівництво центральними та місцевими науковими установами НМЗС;
- координація наукової діяльності всіх відповідних державних, земських, міських, громадських, приватних установ в Україні за допомогою проведення з'їздів і нарад та організації постійних Комітетів;
- попереднє обговорення та санкції на всі законопроекти та заходи НМЗС, які потребували наукового обґрунтування та вирішення (ці питання

вносилися на розгляд Комітету безпосередньо Міністром або з власної ініціативи);

- розробка першочергових наукових питань (організація центральних і місцевих наукових установ; здійснення загально-територіальних, місцевих обстежень та різних практичних заходів);

- допомога місцевим установам в організації потрібних наукових закладів, здійсненні ними наукової діяльності з сільськогосподарських питань та у фінансуванні окремих заходів;

- сприяння науковій роботі працівників та підготовці відповідних спеціалістів шляхом надання коштів, оголошення конкурсів для отримання стипендій, заснування окремих інститутів і курсів й т. ін.;

- видання друкованих органів, насамперед періодичних і неперіодичних наукових та науково-популярних видань, що містили короткі реферати і резюме будь-якою західноєвропейською мовою.

Вже в травні 1919 року Наркомземом було затверджено новий статут СГВКУ в основі якого було чотири розділи з деякими змінами стосовно структури Комітету. Важливо, що в новому варіанті цього документу *відділи, підвідділи та секції* змінили назви на *секції, підсекції та бюро*. Всі поточні справи Комітету та його установ, згідно п. 30 статуту, потрібно було вести українською мовою [84, арк. 97]. Також в цей час затвердили штати та особистий склад членів і спеціалістів технічного персоналу.

Згідно статуту, СГВКУ – це автономна наукова інституція, яка в адміністративному відношенні підпорядковувалася Народному міністерству земельних справ. Голова, заступник і вчений секретар обиралися терміном на три роки й затверджувалися міністром. Засідання скликалися і вважалися правомірними у разі присутності більшої половини запрошених, що мешкали у м. Києві. У чергових засіданнях могли брати участь і мати право голосу немісцеві члени Комітету. В деяких випадках згідно постанови чергових засідань Комітету скликалися пленарні сесії за участю всіх немісцевих членів. Засідання сесій вважалися правомірними за участю не менше 1/3 кількості

членів Комітету. Структура СГВКУ удосконалилася, зокрема сформувалися такі відділи: Лісовий, Досвідної справи, Ботанічний (із Секцією фітопатології), Зоологічний (із Секцією ентомології), Ґрунтознавства, Гідрогеологічний, Метеорологічний, бібліотека. Нові відділи, підвідділи, секції та інші окремі установи (музеї, станції, інститути та ін.) засновувалися згідно постанов Комітету, затверджених міністром. Режим роботи Комітету та інструкції з організації й діяльності відділів, секцій, установ розроблялися безпосередньо самими структурними підрозділами і затверджувалися Комітетом. Інструкції щодо функцій СГВКУ та інших установ затверджувалися міністром. Завідуючі відділів, підвідділів, секцій і весь штатний персонал Комітету та його установ обиралися колеґіями відділів і відповідних установ та затверджувалися Комітетом на чергових засіданнях. Звільнення проводилося тим же шляхом, що й обрання та призначення. СГВКУ мав свій рахунок і був його розпорядником [84, арк. 96].

У грудні 1919 року знову настала можливість відновлення діяльності СГВКУ, а точніше офіційно з 1 січня 1920 року після повернення до Києва радянської влади. Для з'ясування формального становища та зміцнення матеріального стану Комітет подав відповідним органам влади свою доповідь і наступного року за її результатами отримав резолюцію. В цілому стан наукової діяльності Комітету протягом 1919 року не можна вважати задовільним в силу викладених вище причин. Найбільше сил та часу співробітників займали організаційні аспекти роботи в цих складних умовах.

Протягом цього року Секретаріат виконував канцелярсько-технічну роботу, підтримував зв'язок з Наркомземом й іншими урядовими та науковими установами, складав протоколи засідань Комітету, проводив організаційну роботу у справах скликання засідань, контроль за виконанням постанов, ведення бюджетної справи, переписки та звітності. Вченим секретарем був О. Алешо, а завідуючим канцелярії – І. Ювженко. Канцелярія зареєструвала 1 376 номерів вхідної та 1490 номерів вихідної кореспонденції. Переважна кількість листів носила адміністративно-організаційний характер (офіційні

папери, відомості, довідки та ін.). Справи загального характеру покладалися на Президію в складі голови академіка П. Тутковського на початку року, а далі С. Франкфурта, заступника голови професора О. Янати, вченого секретаря О. Алеші та членів Президії професорів В. Огієвського, О. Кривуші. Робота в секціях, підсекціях, бюро та інших установах проводилася головним чином у напрямку планомірного підведення підсумків попередніх наукових результатів у різних напрямках сільськогосподарської галузі з метою якнайшвидшого використання для практичних потреб сільського господарства та відпрацювання плану стосовно подальшої систематичної наукової роботи. Так, Комітет розробляв відповідні матеріали та проводив дослідження, незважаючи на умови часу та фінансові проблеми. Крім того, приміщення Комітету оснащувалися найпотрібнішим науковим інвентарем, приладами й матеріалами для створення нормальних робочих умов. Результати наукової, науково-практичної та науково-організаційної роботи установ мали відображатися у спеціальних друкованих органах та окремих виданнях, що тоді за нестачею коштів було практично неможливим.

Бібліотека, що існувала при Секретаріаті у складі завідуючого Г. Коха та бібліотекаря Л. Фролової, придбавши необхідну наукову літературу намагалася задовольнити потреби членів Комітету, в зв'язку з впровадженням наукової праці. Основою її фонду стала колишня бібліотека Міністерства, а згодом Комісаріату земельних справ. Цього року її фонд поповнювався за рахунок коштів СГВКУ шляхом придбання сільськогосподарської літератури в дар та з інших джерел. При білогвардійській владі, під час перебування бібліотеки без догляду, деяка кількість цінного фонду (233 назви літератури) була втрачена. Однак, маючи надію на перспективи розвитку, її перетворили у *Центральну сільськогосподарську бібліотеку України* і затвердили Положення про неї.

Протягом року дещо удосконалилася структура СГВКУ. Станом на кінець року до його складу входило 10 секцій: Ботанічна (зав. О. Яната), Зоологічна (зав. І. Щоголів), Ґрунтознавства (зав. М. Флоров), Досвідної справи, Лісова (зав. В. Огієвський), Метеорологічна (зав. М. Данилевський),

Охорони природи (зав. М. Шарлемань), Економічна (зав. С. Веселовський), Популяризаційна (зав. К. Осьмак), Технічна (зав. М. Дяченко). Кожна секція у складі підсекцій і бюро мали певні напрацювання [3, с. 3–16] та відповідні функції і завдання [85], зокрема видавалися наукові праці й складалася бібліографія кожного відповідного галузевого напрямку секцій СГВКУ.

Ботанічна секція у складі СГНКУ під керівництвом професора О. Янати працювала довше за інших і мала найбільше результатів діяльності. Її становлення та функціонування відбувалося завдяки активній та наполегливій діяльності незмінного завідувача. О. Яната сформулював основні наукові напрями роботи секції. На цій посаді вчений сприяв вирішенню актуальних і важливих для свого часу завдань сільськогосподарської ботаніки. Станом на 1919 рік у Ботанічній секції працювало 25 осіб у складі 8 бюро: 1) бюро насіннезнавства, 2) бюро мікології та фітопатології, 3) бюро бур'янів, 4) бюро лучної та болотяної флори і кормових рослин, 5) бюро лікарських рослин, 6) бюро технічних рослин, 7) бюро хлібних рослин, 8) флористичне бюро [86]. Однак, як свідчать звіти, у цей час реально працювали лише 4 бюро: фітопатології та мікології, насіннезнавства, флористичне, лучної та болотної флори і кормових рослин – усі інші знаходилися в стадії організації, хоча практиканти та стипендіат проводили роботу з розгортання їхньої діяльності, зокрема з селекції зернових і кормових сільськогосподарських культур, а також дослідження лікарських рослин. Ця робота проходила під науковим керівництвом завідувача професора О. Янати, а частково при ботанічному комітеті Київського університету та при кабінеті спеціального землеробства Київського політехнічного університету. Активно розгорталася підготовка фахівців для секцій, що організовувалися.

Таким чином, до завдань Ботанічної секції як центру флористичного дослідження України входило вирішення питань прикладної ботаніки, зокрема по вивченню рослин, що вирощувалися в країні та мали велике значення для сільського господарства. Загальна флористична робота секції проводилася в рамках різних напрямів та при тісній співпраці з іншими її бюро [87].

Секція ґрунтознавства на чолі з приват-доцентом М. Флоровим виконувала свої головні завдання: 1. Дослідження процесів ґрунтоутворення, статички й динаміки ґрунтів, їх хімічний та геологічний стан; 2. Картографія ґрунтів України; 3. Збір даних польових дослідів ґрунтів на ділянках досвідних станцій України; 4. Вегетативні спроби дослідження агрономічних властивостей ґрунтових профілів; 5. Виділення та хіміко-мінералогічне дослідження фракцій механічного складу ґрунтів; 6. Проведення експериментів стосовно питань деограції. Проводилася робота зі складання загальної схематичної карти ґрунтів України на чолі з професором А. Набоких, а також розпочалося створення загальної 10-ти верстової карти ґрунтів України. Результати діяльності секції були відображені переважно у наукових роботах завідуючого М. Флорова. Також вийшов з друку «Нарис ґрунтів України» Г. Махова [88, арк. 17зв.–18].

Секція досвідної агрономії, що згодом була об'єднана з Всеукраїнським бюро досвідної справи, займалася питаннями зведення даних про роботу досвідних установ України та керівництвом сільськогосподарською досвідною справою.

Зоологічна секція вивчала заходи щодо використання фауністичних досліджень для потреб народного господарства на чолі з І. Щоголівим. До її складу входили дві великі підсекції: Ентомологічна і Зоотехнічна. Завданням першої підсекції була боротьба зі шкідниками сільського господарства й використання промислових комах (шовківництво, бджільництво). В межах неї планувалося організувати два окремих Бюро: промислових тварин і тварин-шкідників у сільському господарстві; корисних і шкідливих птахів та рибознавства. Особливу увагу Ентомологічна підсекція у складі І. Щоголіва, З. Голов'янка, Б. Боженка, М. Гросгейма, В. Добровлянського і практиканта Г. Скрипчинського приділяла практичним питанням боротьби зі шкідниками, підготовчій роботі над організацією окремого Комітету боротьби зі шкідниками сільського господарства у складі СГВКУ, який об'єднав би всі практичні заходи боротьби, а теоретична їх розробка належала б до компетенції

відповідних його секцій. Бюро лісової ентомології мало відповідне науково обладнане приміщення, тому робота відбувалася у відносно нормальних умовах. Головна увага зверталася на дослідження біології хрущів та засоби боротьби з ними, як найнебезпечнішими шкідниками лісів і деякою мірою садків. Стосовно цієї теми вийшла низка наукових робіт завідуючого З. Голов'янка. Наукова діяльність інших співробітників підсекції полягала головним чином у вирішенні питань обробки матеріалів з попередніх дослідів над польовими, садовими, городніми та іншими комахами. В напрямку популяризації ентомологічних знань вийшла з друку низка плакатів. Зоотехнічна підсекція мала на меті вивчення та використання великої та дрібної рогатої худоби для сільськогосподарських потреб. Вона працювала у складі завідувача О. Кривуші та спеціаліста Ю. Умана. Наукова робота секції полягала виключно в опрацюванні результатів попередніх досліджень у скотарстві України. В подальшому вона планувала розділитися на окремі бюро за категоріями свійських тварин: рогатої худоби, коней, вівчарства, свинарства, птахівництва та ін., а також ветеринарії. За результатами наукової роботи до друку підготували низку робіт професорів В. Устьянцева, П. Червинського та О. Кривуші, що стосувалися досліджень рогатої худоби, овець, годівлі свиней [88, арк. 18 – 19].

Лісова секція утворена на базі Науково-досвідного відділу Лісового департаменту в складі професора В. Огієвського (завідувача), професора Г. Висоцького, професора Є. Вотчала, Є. Олексієва, М. Окиншевича, Б. Софроновича працювала згідно завдань: 1. Вивчення природи лісів України; 2. Виявлення позитивного і негативного впливу сільського господарства на ліси; 3. Пошуки засобів та форм господарства з метою продуктивного використання природних багатств, зокрема для кращого сільськогосподарського використання неродючих або малопродуктивних ґрунтів (піщані ґрунти, рівчаки та ін.), щоб після їх засадження деревами, вони приносили користь, тобто захищали ріки від розмиву берегів, поселення та левади – від занесення летючими пісками, русла джерел – від засмічення,

дороги – від снігових заносів, створювали лісові посадки та ін.; 4. Надання консультацій різним установам з вирішення лісових питань; 5. Вивчення життєдіяльності шкідників лісу (комахи, паразитів у опеньок) та організації боротьби з ними і надання відповідних консультацій. Наукова робота секції проводилася у напрямку опрацювання придбаного протягом попередніх років матеріалу щодо флори і ґрунтів степових лісництв під керівництвом Г. Висоцького. Дослідження Бобриського та Нікольського лісництв Чернігівщини проводилися під керівництвом В. Огієвського, де шляхом підрахунків та вимірів порівнювалися лісові площі, що закладалися окультуреним матеріалом, певними засобами та за різних умов догляду. Питаннями типології лісів України займалися М. Окиншевич та Е. Олексієв, а випаровуванням деревних порід – Є. Вотчал [88, арк. 19–19 зв.]. Брак вологості на півдні України значно впливає на кількість лісів, тому їх правильна висадка має неабияке значення. Для проведення цих робіт, в першу чергу, потрібно було здійснити наукове дослідження стосовно обліку випару різних порід деревних рослин. Його результати дали б змогу отримати знання про породи пристосовані до зростання в сухому кліматі. Це важливе дослідження було доручено члену Комітету, знавцю фізіології деревних порід, професору Євгену Пилиповичу Вотчалу. На проведення дослідження вивчення фізіології лісових порід було складено відповідний розрахунок витрат, що становив 19 500 крб. [89]. Визначені дослідження запланували на літо 1919 року, а про потрібну суму своєчасно сповістили т. Комісара Наркомзема В. Мещерякова. За його згодою на початковому етапі проведення дослідження, згідно кошторису СГВКУ, було асигновано 10 000 крб. [90]. Також у 1919 році Лісова секція мала потребу в коштах на придбання обладнання та утримання Лісо-ентомологічної лабораторії (станції) в Києві. Згідно до кошторису Комітету на перше півріччя 1919 року секції було відпущено на утримання робітників, в т.ч. і на Лісо-ентомологічну станцію 15 000 крб. Однак, зважаючи на скрутне становище станції фахівцеві Лісової секції, який займав також посаду завідувача станції Зіновію Степановичу Голов'янку видали аванс у сумі 10 000 крб. [91].

Метеорологічна секція працювала у складі завідувача М. Данилевського, І. Селецького, Н. Жеребцова, М. Мальгіна, П. Мороза, І. Крамалія, П. Савченка, А. Кияшка. Метою був розгляд метеорологічних питань, маючих практичне значення як для сільського господарства, так і для держави взагалі. У напрямку лісової ентомології проводилися дослідження стосовно шкідників лісу та засобів боротьби з ними. У 1919 році Секцією проводилися роботи по ремонту приладів, потрібних для поточної наукової діяльності, на що витрачалися кошти в рахунок штатного кошторису СГНКУ [92]. Наукова та науково-організаційна діяльність секції полягала в питаннях, що згодом мали вирішувати окремі Бюро секції: загально-організаційне, місцевої організації, служби погоди, організації постачання сільськогосподарської метеорології, методики і синоптики, популяризації та ін. У зв'язку з обставинами, що склалися в останні роки, метеорологічна служба України була зруйнована. Тому діяльність секції націлювалася на відродження метеорологічної служби. Основними напрямками роботи були наступні: 1. Виявлення кліматичних і метеорологічних (геофізичних) умов країни; 2. Виявлення умов, що оточують рослин і різних шкідливих і корисних для них організмів, з метою доцільного їх використання; 3. Виявлення, вивчення, удосконалення й поширення між населенням засобів захисту й боротьби зі шкідливими явищами повітря. Функції секції Були такими: 1. Організація державної метеорологічної сітки та керування нею; 2. Збір і систематичне опрацювання матеріалів щодо метеорології і кліматології України; 3. Організація й керування Службою сільськогосподарської метеорології; 4. Організація єдиної гідрометеорологічної служби; 5. Організація та впровадження служби прогнозу погоди. Секція стала єдиним метеорологічним осередком. Через неї проходило фінансування місцевих метеорологічних установ. У справі організації місцевої служби погоди секція розробила план повітових зразкових метеорологічних сіток, розпочала організацію при Полтавському досвідному полі станції з досліджень вищих шарів повітря, допомагала організації сітки на Чернігівщині та ін. Що стосується синоптичних спостережень, то налагодили телеграфний зв'язок з 15-

ти станціями України та метеорологічними центрами Росії, Німеччини, Угорщини.

Таким чином, наукова робота секції проводилася з одного боку в напрямку зведення існуючих у метеорології наукових результатів, а з іншого – у напрямку опрацювання матеріалів попередніх дослідів та розробки чергових питань щодо методики діяльності. Співробітниками секції було підготовлено до друку 20 наукових робіт [88, арк. 19зв.–21].

Секція охорони природи працюючи з 1919 року в складі завідувача зоолога М. Шарлеманя, співробітників М. Томкевича, Л. Портенка втілювала в життя заходи з охорони природи, наукових і культурних пам'яток, зокрема займалася відпрацюванням проектів декретів про охорону пам'яток природи та їх реєстрацією. У вересні 1919 року М. Томкевич змінив місце проживання та звільнився, а його посаду зайняв М. Щербина.

Наукова робота секції розвивалася головним чином у напрямку досліджень та інвентаризації існуючих досягнень у природознавстві України на основі літературних джерел. Результатом таких досліджень стали їх опис та картограма. Слід наголосити, що дослідження з цього напрямку через фінансові труднощі та політичний стан проводилися тільки в межах Києва. Також вирішувалися питання щодо підготовки Закону про охорону природи, про організацію заповідників диких тварин, низки проектів наказів стосовно заборони весняного полювання та ін. На підставі доповіді секції Раднарком України оголосив першим народним заповідником «Асканію-Нову», що знаходилася в скрутному становищі. Спеціалістами секції готувалися до друку наукові праці. Окрім цього, завідувачем було прочитано з метою популяризації ідей з охорони природи низку лекцій на різних курсах, що проводилися Наркомосвітою та іншими установами м. Києва [88, арк. 19 зв.–21 зв.].

Економічна секція в складі завідувача професора С. Веселовського, завідувача підсекцією М. Величковського, спеціалістів Л. Бобиря-Бухановського, Ф. Волянського, М. Черненкова, Л. Носової, М. Томкевича, П. Леонтовича, Кальницького-Потенка виконувала роботу в межах подвійного

завдання: 1. Студіювання сільського господарства і суміжних з ним галузей народного господарства та встановлення еволюції й особливостей динамічних процесів та 2. Встановлення основних підвалин сільськогосподарської політики на шляху розв'язання аграрних питань. Основними напрямками роботи у рамках першого завдання були: 1. Районування України на підставі фізико-географічних і суспільно-економічних даних. 2. Студіювання вітчизняних результатів сільського господарства та колективних форм господарювання. 3. Студіювання результатів сільськогосподарської промисловості відповідно до прогресу або регресу сільського господарства. 4. Студіювання зовнішньоекономічної та внутрішньої діяльності з обміну сільськогосподарською продукцією на підставі торговельних угод та всесвітньої ринкової кон'юнктури, а також транспортної справи й транспортної та митної тарифікації. 5. Вивчення типів організації масового сільського господарства, залежність варіантів від місцевих умов, встановлення доцільніших схем. 6. Розгляд фінансових основ сільськогосподарської політики.

На основі результатів завдань підготовлено матеріали до друку, зокрема низку інформації для довідників з сільського господарства України та з сільськогосподарської економіки України. Проводилася організаційна робота щодо видання підручників з економічної географії, статистики і сільськогосподарської економії. У стадії розробки знаходилися матеріали щодо імпорту та експорту сільськогосподарської продукції України. Проходило ознайомлення з бюджетом селянських господарств України, а також розпочалося налагодження зв'язків стосовно координації наукової роботи з місцевими науковими установами [88, арк. 21–22].

Популяризаційна секція була організована в серпні 1919 року на чолі з К. Осьмаком і сприяла розповсюдженню наукових сільськогосподарських знань, що базувалися на застосуванні обґрунтованого досвіду та заохочуванні широкого загалу до ведення сільського господарства. Основними напрямками були такі: 1. Розробка питань шкільної та позашкільної популяризації

сільськогосподарських дисциплін і суміжних з ними наук із пристосуванням до умов України. 2. Систематичне видання відповідної шкільної та популярної літератури. 3. Організація роботи щодо виготовлення відповідних шкільних і позашкільних приладів. Готувалися до видання популярні брошури С. Франкфурта, О. Кривуші, Ф. Зайко-Заїкіна.

Технічну секцію було створено на початку червня на чолі з завідуючим інженером М. Дяченком. До її компетенції входило сільськогосподарське машинознавство й дослідження будівельних матеріалів (глини, цегли, соломи, дерева, заліза) та їх комбінацій. Також секція займалася випробуванням механізмів сільськогосподарських будівель відповідно до вимог сільського господарства і санітарної техніки. При ній працювала окрема Комісія спеціалістів у складі інженера-будівельника І. Немоловського, інженера-шляховика І. Вовка, інженера-архітектора В. Обремського, інженера-техніка О. Лоташевського, інженера-будівельника Ю. Кулика, інженера-будівельника Ю. Долинка, інженера-архітектора Д. Федоровського, інженера-архітектора Д. Пестрякова. За три місяці роботи секції відбулося 10 наукових зібрань Комісії, проголошено 5 доповідей (одна – з питань гідротехніки, решта – з сільськогосподарського будівництва). Крім того, було детально розроблено питання збору термінологічного матеріалу з сільськогосподарської технології, зібрано значну кількість фотографій, рисунків, планів щодо сільськогосподарського будівництва. З метою популяризації кращих засобів сільськогосподарського будівництва підготовлено до друку плакат. В подальшому робота секції повинна була розвиватися у напрямку сільськогосподарського машинознавства, гідротехніки та ін. [88, арк. 22–22 зв.].

На початку 1920 року після переведу Наркомзему України до Харкова унеможливилось спілкування з ним за винятком кількох разів на рік завдяки поштовому зв'язку. Ця ситуація значно перешкоджала нормальній діяльності секцій та бюро СГВКУ.

У цей час було відпрацьовано новий проект Статуту СГВКУ з пристосуванням його до Української академії наук, який ухвалила Комісія по

його перегляду в складі М. Фролова, В. Огієвського і О. Янати [93]. Цей проект, дещо перероблений і доопрацьований, було затверджено на спільному зібранні Української академії наук 15 березня 1920 року [94]. Пізніше, вже наприкінці року, було затверджено постановою Колегії Наркомзема від 25 листопада 1920 року інший статут Сільсько-Господарського вже Наукового Комітету України.

Станом на 6 грудня 1920 року до складу СГНКУ входило 140 осіб, які працювали у секціях, підсекціях, бюро зі спеціальними науковими установами (інститутами, станціями, лабораторіями, музеями тощо), комісіях [95]. Стосовно питання фінансування, то на перше півріччя 1920 року Комітет потребував 20 880 740 крб. На перший погляд, знаючи суму коштів, виділених у минулому році, ця сума здається значною (більшою в 10 разів). Однак, за рік умови життя в країні подорожчали також в 10 разів [96]. Розрахунки кошторису в сумі 20 000 000 крб. на першу половину цього року представив на розгляд Міністру земельних справ Української радянської республіки товариш голови СГВКУ О. Яната [97].

В 1921 році в структурі СГНКУ знову відбулися деякі зміни, а саме на основі Зоотехнічної підсекції створили Зоотехнічну секцію на чолі з професором Лавренюком. Попередній керівник залишив план діяльності Секції, і тільки на початку 1923 року спеціаліст-зоотехнік Ф. Юрків відпрацював новий план, затверджений надзвичайною Комісією, яку скликала Президія СГНКУ 27 січня 1923 року. Він відрізнявся від попереднього переважно академічного своїм практичним змістом. Саме цією Відповідно до основного плану Комісією були намічені першочергові завдання секції у кількості 13 пунктів. Станом на 1923 рік була розпочата робота Зоотехнічної секції в складі єдиного співробітника і керівника Ф. Юрківа. Тільки в липні до секції призначили ще двох співробітників – спеціаліста Б. С. Романова та секретаря Т. А. Коваленко [98, с. 293].

Меліораційна секція протягом 1922 року провела 15 засідань, а у 1923 році – 14, на яких заслухали 33 наукові доповіді: академіків П. Тутківського,

Б. Срезневського, професорів Є. Опокова, В. Іванова, В. Лужицького, Х. Шевченка, доцента О. Чорного, геолога В. Різниченка, інженерів М. Лоташівського, С. Писаріва, С. Комарницького, А. Огієвського, М. Розова, М. Тюленева. В 1923 році Секція нараховувала 18 членів. На її засіданнях збиралося зазвичай понад 20 – 30 осіб. Секцією були встановлені зв'язки з Укрмеліоземом в Харкові та з деякими його місцевими органами й керуючими досвідними меліораційними станціями Наркомзему: Сагайдацькою (Одещина) та Рудня-Радовельською (Волинь), з Гідрологічним інститутом, Науково-меліораційним інститутом і Меліоводгоспом у Москві. Секція працювала в тісному зв'язку з Укрметом і з його Гідрометеорологічною підсекцією. Два представники секції увійшли до складу Комісії з влаштування державного заповідника на могилі Т. Шевченка, в районі якої у 1923 році зроблено геологічні дослідження членом секції В. Різниченком. В плані діяльності також намічалася постановка і розв'язання низки питань щодо гідрогеології, гідрології та меліорації, норм осушення та зрошення (гідромодуль), виявлення й використання надземних і підземних вод України і гідравлічної енергії з поширенням діяльності Секції в майбутньому до обсягу передбаченому проектом Науково-дослідного інституту водного господарства України. У той час завідувачем Секції проф. Є. Опоковим було видано дві науково – популярні роботи в справі меліорації [98, с. 293–294].

Технічна секція у 1923 р. працювала у складі 18 інженерів, 2 філологів та 1 художника і поділялася на 3 підсекції. Будівельна підсекція під головуванням архітектора М. Дяченка багато уваги приділяла дослідженню сільськогосподарського будівництва. Її запросила до співпраці Економічна підсекція Української академії наук, зокрема до розробки плану навчання комунального технікуму та до організації першої будівельної школи Губпрофосвітою. Підсекція сільськогосподарського машинознавства та машинобудівництва працювала в складі Островського та Прибильського. З 1924 року планувалася робота по сільськогосподарському машинобудівництву. Підсекція з термінології і перекладу під головуванням інженера Дармороса

проводила інтенсивну практичну роботу з перекладу технічних книг для видання їх Держвидавком. Обмежені на видання кошти Секції не давали змоги видати всі важливі наукові праці з сільськогосподарської техніки. Склалися обставини так, що у вересні 1923 р. ця секція була реорганізована [99].

У 1922–1923 рр. при Секції ґрунтознавства СГНКУ було організовано Комітет районізації України, Комісію досвідної справи при СГНКУ. На той час існувало багато сільськогосподарських питань, які не могли бути вивчені науковцями без допомоги селянства. З цією метою у 1923 році створили *сітку кореспондентів СГНКУ*. Події тих років змушували селян підсилювати свої практичні знання науковими сільськогосподарськими даними. Тому агрономи, інші спеціалісти сільського господарства, вчителі та сільська інтелігенція взагалі позитивно сприйняли заклик СГНКУ, що за їхньою допомогою Комітет збирав потрібні відомості. Вже у 1927 році Сітка таких дописувачів нараховувала близько 1000 кореспондентів і мала збільшуватися й надалі. Через неї проводилися дослідження: сільськогосподарської меліорації, бур'янів, популярної сільськогосподарської літератури та її ринку, стану пасічництва, посухи з народно-побутового погляду, олійних рослин [100].

Вже влітку 1923 року Сільськогосподарський науковий комітет України був переведений до м. Харкова і реорганізований з широкої державно-громадської сільськогосподарської наукової організації у науково-практичну установу Наркомзему. Тому планова робота Комітету проходила у несприятливих умовах, якій часом перешкоджала низка технічних труднощів. Із запровадженням нового Статуту розпочалася більш цілеспрямована та активніша діяльність Комітету. Це був позитивний момент в житті СГНКУ. Згідно з новим документом передбачалося співробітництво з іншими науково-громадськими установами. Так, відповідно до Статуту, Комітетом як науково-практичною установою НКЗС мали вирішуватися такі нові основні завдання: 1) Керівництво науковою роботою всіх наукових та інших установ у відомстві НКЗС та затвердження їхніх річних обрахунків і призначення наукового персоналу; 2) Погодження наукової сільськогосподарської роботи, що

проводить НКЗС та інші відомства, трести, кооперація, громадські організації;

3) Вивчення питання пристосування висновків сільськогосподарської науки до результатів практичної роботи земельних і інших органів, викладення свого бачення відповідності практичних результатів роботи до отриманих даних сільськогосподарської науки; 4) Розробка загальних планів сільськогосподарських видавництв у країні, популяризація знань аграрної науки та сільськогосподарської освіти; 5) Вирішення питань, пов'язаних з українізацією сільськогосподарської літератури та встановленням сільськогосподарської української термінології разом з Інститутом української наукової мови при ВУАН [101].

Упродовж 1923–1924 рр. бюджетне фінансування Комітету врегулювалося, незважаючи на всі несприятливі для роботи умови. Була виконана значна частина планових завдань, організовано та проведено ряд нагальних заходів, зокрема відповідні роботи стосовно боротьби з посухою. Планова робота здійснювалася не тільки силами центральних органів та установ, а й за допомогою місцевих філій, досвідних сільськогосподарських станцій, викладачів та учнів сільськогосподарських шкіл різних типів, Сітки кореспондентів СГНКУ.

Важливим моментом у роботі СГНКУ стала наявність низки проблем у діяльності окремих секцій СГНКУ через неможливість персоналу переїхати до Харкова та розривом зв'язку між Комітетом та установами, що відразу не змогли перенести свої роботи до новоствореного центру.

Таким чином, навіть на 1924–1925 рр. у м. Києві ще залишалася значна кількість наукових установ вкрай потрібних для роботи Комітету, а саме Метеорологічна секція (Укрмет) зі всіма допоміжними закладами, Підсекція боротьби зі шкідниками лісу, Бюро рибознавства з Центральною рибною станцією, науковий відділ Термінологічного бюро, Центральна сільськогосподарська бібліотека. Прикро й те, що переїзд до м. Харкова відбувався за рахунок кредитів, асигнованих Комітетом на планову наукову

роботу, а це зменшувало і без того незначні фінансові можливості щодо проведення самої наукової співпраці.

Внаслідок реорганізації було скорочено кількість секцій та комісій Комітету, введено до складу усіх секцій відповідальних наукових працівників від установ НКЗС та інших відповідних галузей сільськогосподарської науки, скеровано діяльність секцій у напрямку безпосереднього наукового обслуговування потреб операційних частин НКЗС. Так само було реорганізовано Центральні керівні органи Комітету, а саме значно зменшено склад Пленуму та цілком скасовано Раду, поновлено членів Президії.

Протягом 1924 – 1925 рр. пророблена чимала наукова робота згідно завдань, поставлених перед СГНКУ. За цей час відбулося багато змін у становищі Комітету, його структурі та системі організації. Цей час можна назвати «періодом перманентної реорганізації Комітету» [102, с. 65].

Після переведення Комітету до Харкова відпрацьоване та затверджене 20 липня 1924 року «Положення про С.-Г. Науковий Комітет» швидко стало потребувати внесення корективів. Згідно нього СГНКУ було перетворено із широкої державно-громадської наукової організації на вузьку науково-практичну установу НКЗС, що в першу чергу повинна була керувати науковою роботою всіх установ НКЗС та обслуговувати потреби оперативних відділів НКЗС шляхом наукового дослідження та розроблення питань, що мали практичне значення для діяльності земорганів. Таке звуження завдань і, певною мірою, підпорядкування оперативним відділам НКЗС залишило без уваги вирішення основних проблем сільського господарства, які не мали безпосереднього зв'язку з потребами щоденної оперативної роботи НКЗС, а потребували розробки з погляду перспективного розвитку та реконструкції сільського господарства країни.

Протягом 1925 – 1926 рр. були актуальними питання про стан, потреби, завдання та організацію сільськогосподарської науки в Україні як невідкладна державна проблема в розвитку продукційних сил і народного господарства. Як було підкреслено на Першому всеукраїнському з'їзді в справі вивчення

продукційних сил України в січні 1925 року, *роль сільськогосподарської науки у виробництві набирала значної уваги, через це питання щодо належної і доцільної організації сільськогосподарської науки було актуальним.*

Рада Народних Комісарів 15 жовтня 1925 року, розглядаючи план роботи НКЗС, зокрема і СГНКУ, постановила: «Ураховуючи, що раз дужчу роллю науки в сільсько-господарському виробництві, а також різку зміну за останні роки господарської обстановки й вимог сільського господарства до цього знання, визнати за необхідне ширше поставити справу про розвиток наукових установ, що працюють в царині сільського господарства, а також розвинути і поліпшити мережу досвідних установ; Запропонувати Наркомземсправ У.С.Р.Р. окремо розробити це питання й подати його на розгляд і затвердження РНК УСРР; разом з тим обов'язати Наркомземсправ УСРР подати до Р.Н.К. УСРР спеціальну доповідь про роботу Наукового Сільсько-Господарського Комітету Наркомземсправ У.С.Р.Р.»³ [103].

У зв'язку з цим питанню організації сільськогосподарської науки був присвячений III-й Пленум Укрголовнауки, на якому 28 січня 1926 року визнали в Україні відсутність загального плану та наряду в науковій сільськогосподарській роботі, а також єдиного зв'язку між окремими відомствами, що проводять науково-дослідну роботу в галузі сільського господарства. Стало зрозумілим, що таке становище гальмуватиме розвиток сільськогосподарської науки, якщо якнайшвидше не з'явиться єдиного державного плану з конкретними цілями і завданнями щодо існуючих та майбутніх потреб сільськогосподарського виробництва [103].

В ході роботи Пленуму Укрголовнауки Колегія НКЗС 23 лютого 1926 року за доповіддю Президії СГНКУ прийняла ряд основних постанов про унормування сільськогосподарської наукової діяльності по лінії НКЗС взагалі і самого Комітету зокрема. Найголовніші з цих постанов:

³ План основної наукової праці Сільськогосподарського Наукового Комітету в 1926/1927 році. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 506, арк. 72.

- визнати що до справи організації та розвитку сільськогосподарської науки в Україні необхідно залучити та раціонально використати наукові сили та матеріальні ресурси всіх відомств, зацікавлених в розвитку сільськогосподарського виробництва, установ та організацій;

- визнаючи, що СГНКУ, як науковий центр НКЗС, повинен проводити основну роботу щодо організації наукової сільськогосподарської роботи в Україні, вважати за необхідне провести низку заходів по лінії НКЗС з метою забезпечення плановості та реальності сільськогосподарської наукової роботи;

- визнати, що СГНКУ повинен бути не тільки осередком науково-практичної та науково-організаційної сільськогосподарської роботи, але й осередком науковим та науково-громадським, що має об'єднувати й використовувати в інтересах розвитку сільського господарства всі наукові сільськогосподарські сили України;

- визнати, правовий стан СГНКУ відповідно до зазначених завдань у межах НКЗС та серед інших наукових установ України;

- визнати за невідкладне відновлення та налагодження наукової та практичної роботи СГНКУ НКЗС в галузі економіки сільського господарства через його Економічну секцію – звертаючи увагу на виняткову роль і значення вивчення економіки сільського господарства.

Виконуючи ці директиви Колегії НКЗС, Пленум СГНКУ, що був скликаний 20–21 березня 1926 року, намітив подальші практичні кроки діяльності Комітету та його організації в зв'язку з потребами планування розвитку сільськогосподарської науки в Україні.

На пленарному засіданні СГНКУ 21 березня 1926 року обрали новий склад Президії. Відповідно до низки вищеназваних директив члени Президії розробили питання щодо належної організації Комітету, тобто стосовно його діяльності, структури та взаємовідносин з оперативними сільськогосподарськими органами. Також вони розробили нове «Положення

про СГНКУ», яке після затвердження Колегією НКЗС подали на затвердження до Ради Народних Комісарів.

Згідно з цим «Положенням...» СГНКУ був центральною сільськогосподарською науковою установою УСРР у віданні НКЗС. До завдань Комітету входили такі:

- проводити в загальнореспубліканському масштабі планування діяльності всіх галузей сільського господарства відповідно до природних і суспільних умов;
- розробляти основні та чергові наукові сільськогосподарські проблеми в межах НКЗС та народного господарства республіки;
- погоджувати, об'єднувати та направляти всю наукову сільськогосподарську роботу по лінії НКЗС та допомагати іншим установам та організаціям у науковій, навчальній та досвідній справі.

Отже, основне завдання Комітету – проводити науково-дослідну роботу, в тому числі виконувати вузькі відомчі потреби, та обслуговувати все сільське господарство України. Таким чином, нове «Положення...» зафіксувало характер діяльності Комітету як центральної сільськогосподарської наукової установи, секції якого мали розвиватися як окремі науково-дослідні інститути у відповідних галузях сільськогосподарських знань [102, с. 66].

Враховуючи досвід подальшої роботи СГНКУ, Колегія НКЗС 23 липня 1926 року, згідно з доповіддю Президії Комітету, ухвалила ряд основних положень про напрям діяльності, структуру та взаємовідносини СГНКУ з оперативними органами НКЗС та іншими сільськогосподарськими установами і організаціями. Відповідно до них, Президія СГНКУ розбила, а Колегія НКЗС з урахуванням ряду змін 13 серпня 1925 року ухвалила новий статут Комітету. З його втіленням у життя мав закінчитися 4-х річний період перманентної реорганізації і тяжкої роботи СГНКУ. Цей документ остаточно визначав напрям діяльності Комітету та його форми. До того часу наукова робота в Комітеті проводилася майже децентралізовано – його окремими секціями, а

загальний план роботи складався як сума планів роботи окремих секцій, підсекцій та бюро.

Отже, в основі планування сільськогосподарської наукової роботи взагалі було планування її по окремих галузях сільського господарства. Націлюючи роботу СГНКУ на конкретні потреби сільського господарства України, Колегія НКЗС ухвалила: «Визнати за потрібне сконцентрувати роботу Комітету в ближчому часі на таких основних та першочергових проблемах та питаннях:

а) Сільсько-Господарське та звязане з ним природне та економічне районування в звязку з виявленням та вивченням продукційних сил та можливостей у сіль.господарстві окремих районів України, як основи для планової оперативної с.-г. роботи, особливо в районах, що потребують найскорішої реконструкції сільського господарства.

б) Всебічне вивчення залежності українського сіль.господарства від посухи та всебічне наукове розроблення проблеми пристосування сільського господарства окремих районів /організації його та техніки/ до міри та особливостей їх посушливості.

в) Наукове, всебічне розроблення проблеми ринку на с.-г. продукцію, зокрема експорту, стандартизації в звязку з загальними питаннями реконструкції та індустріалізації сільського господарства відповідно до умов суспільних та природних.

г) Всебічно наукове вивчення та розроблення проблеми Дніпробудівництва в звязку з проблемами та перспективами розвитку господарства та с.-г. промисловості районів, що безпосередньо чи посередньо залежатимуть від Дніпробудівництва.

д) Розроблення питань організації с.-г. науки застосування її наслідків та її ефективності, як найважливішого складового чинника виробничого с.-г. процесу, для раціоналізації цього процесу в умовах переходового господарства

в напрямі зміцнення та збільшення в ньому основ соціалістичного виробництва»⁴ [103].

Аналізуючи різні аспекти науковій діяльності СГНКУ стає зрозумілим, що всі важливі проблеми для потреб розвитку сільського господарства та науки, зокрема організаційні та науково-організаційні питання, розглядалися на засіданнях Ради, Пленуму та Президії. Засідання Ради Комітету проходили не так часто порівняно з пленарними. На них вирішувалися питання переважно внутрішнього характеру.

Працюючи над основними питаннями загального комплексного характеру, СГНКУ повинен був вирішувати невідкладні спільні проблеми галузевої науки та планово вивчати всі сільськогосподарські та економічні чинники. Однак роботу Комітету в цьому напрямі Колегія НКЗС ухвалила на ближчий час обмежити підведенням підсумків та здійсненням синтезу сільськогосподарського наукового дослідження проведеного в країні, зокрема досвідними сільськогосподарськими станціями. На виконання основних наукових робіт згідно з директивами Колегії НКЗС СГНКУ на 1926–1927 рр. виділено суму 118 000 крб. [104]. Упродовж 1926 року керівництво держави докладало багато зусиль стосовно налагодження через відповіді інстанції діяльності СГНКУ шляхом розробки низки документів, прийняття постанов і резолюцій. Однак на початку 1927 року знову розпочалася гостра полеміка і суперечки між владою та відомчими особами щодо доцільності існування головної інституції галузевої наукової думки країни – Сільськогосподарського наукового комітету України. В кінцевому результаті постановили зробити його реорганізацію.

Відповідно до § 3 наказу по Народному Комісаріату Земельних Справ № 109/2098 від 20 червня 1927 року «Вся операційна робота, що проводилася досі С.-Г. Науковим Комітетом так його штатними як і нештатними співробітниками має проводитися і надалі; питання про порядок організації й

⁴ План основної наукової праці Сільськогосподарського Наукового Комітету в 1926/1927 році. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 506, арк. 72.

керівництва цими роботами на майбутнє як і про спеціалістів, які цю роботу проводять буде вирішено додатково. Змінюючи організаційні форми С.-Г. Наукового Комітету, виключити із складу його штатного апарату й з 21 червня ц.р. і скоротити нижченаведених співробітників СГНК: Полянського Ф.Г., Нагорну В.В., Ключника Г.М. /після повернення з відпустки за хворістю Фрумсон М.М./, Піддубного І.Т., Тумановського С.Н., Лободюка С.П., Васильченко В.Л., Тушкан П.Ф., Уман Ю.З. /з залишенням у штатах НКЗС/, Ветухів М.О., Могілянського М.К., Аверина В.Г. /з залишенням у штатах НКЗС/, Янату О.А., Кузьменко А.А., Котова М.І., Неїченко Г.Н., Василенка І.Х., Висоцького Г.П., Петрішина Т.Л., Крем'янського В.Я., Ротмістрова В.Г., Лавренюка Т.Т., Дехтяра К.Ф., Привроцьку О.П.» [104]⁵. Всього 24 особи.

Через кілька днів, 22 червня 1927 року, видано наступний наказ по Народному Комісаріату Земельних Справ № 111/2100 за підписом Наркомземсправ О.Г. Шліхтера «1. Всі секції та комісії бувш. Наукового Комітету, що існують в цей час, ліквідувати. 2. Для продовження наукової роботи з сільсько-господарської метеорології та ґрунтознавства організувати спеціальні інститути, що існують за окремим статутом. На час до організації інститута ґрунтознавства залишити весь наявний склад робітників секції ґрунтознавства був. Наукового Комітету в центрі і на периферії, так штатних, як і тих, що працюють за операційні кошти останніх – в межах операційних коштів поточного року. 3. Залишити весь наявний склад співробітників Харківської та Київської Бібліотек Наукового Комітету /разом з бібліографом Дубняком/. 4. Залишити технічного Секретаря Редакції Журналу – Вісник Сільсько-Господарської Науки поклавши відповідальне секретарство на Вченого Секретаря бувш. Наукового Комітета т. Паншина. 5. Продовження робіт, що їх почато Економічною секцією бувш. Наукового Комітету та її операційні кошти – передати Плановій комісії. 6. Термінологічне Бюро залишити в його теперішньому вигляді, продовжуючи роботу за рахунок операційних коштів,

⁵ Наказ № 109/2098 по Народному Комісаріату Земельних Справ УСРР від 20 червня 1927 р. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 72, арк. 14 об.

що маютьяся. Керування роботою Термінологічного бюро доручити Голові Науково-Консультаційної Ради. 7. Продовження робіт, що їх почато Лісовою Секцією та її операційні кошти передати ВУПЛові. 8. Продовження робіт, що їх почато Комісією боротьби з посухою, покласти на Планову комісію, передавши їй операційні кошти в разі коли такі маютьяся. 9. Тимчасово, до організації Української Філії Всесоюзного Інституту Прикладної Ботаніки, для продовження роботи Ботанічної секції бувш. Наукового Комітету залишити в ній декілька робітників. 10. Продовження роботи та операційні кошти Секції захисту рослин передати ВУЗРа. 11. Вирішення питання про продовження роботи, що провадиться за операційні кошти, решти секцій та комісії бувш. Наукового Комітету передати Бюрові Ради за погодженням з відповідними відділами Наркомата. Доручити Бюрові роботу ліквідування Секцій та Комісій бувш. Наукового Комітету перевести в 2-х тижневий термін з дня постанови Колегії. 12. Для постійної роботи в Бюро залишити тов. ПЕТРЕНКА та тов. РОБАКА. Тов. ПЛАВИНСЬКОГО залишити Секретарем Комісії Дніпробуду. На час реорганізації залишити для переведення ліквідаційної роботи бухгалтера та друкарку»⁶ [105].

Через місяць, 22 липня 1927 року, головою Комітету обрали П. Попова з дорученням йому тимчасового виконання цих обов'язків та керуванням справою його реорганізації. Заступником голови призначили члена Президії М. Луцкевича. Роботу спеціалістів-грунтознавців Г.Г. Махова, А.І. Левенгаупта, О.П. Чефранова постановили оплачувати за рахунок коштів, виділених на обстеження ґрунтів Вінницького, Проскурівського, Сталінського та інших округів [106].

Згідно наказу по НКЗС УСРР від 29 липня 1927 року за підписом заступника Наркомземсправ К. Федотова – всі кредити СГНКУ, що рахувалися станом на 1 серпня 1927 року по зарплаті, соціальному страхуванню, на відрядження, з'їзди, будівництво – мали бути передані у розпорядження

⁶ Наказ № 111/2100 по Народному Комісаріату Земельних Справ УСРР від 22 червня 1927 р. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 72, арк. 12–12 зв.

Адміністративно-фінансового відділу НКЗС [107]. Згідно з § 2 наказу право розпорядження кредитами по держбюджету та спеціальними коштами, що надалі залишалися у віданні СГНКУ, було надано в.о. голови Комітету П. Попову, а під час його відсутності – заступнику в.о. голови М. Луцкевичу, а згідно з § 3 ці обидві особи мали стежити за видатками, пов'язаними з оперативною роботою Комітету, щоб вони не перевищували відпущеної для Комітету суми на 1926 – 1927 рр., та по спеціальних асигнуваннях від різних органів та установ.

Не можна не відзначити, що під час активної реорганізації СГНКУ, потужно працювало Термінологічне бюро в складі Українського інституту наукової мови. У 1927 році О. Яната зазначив: «... особливі умови розвитку с.-г. науки та с.-г. освіти на Україні, в добу буйного відродження її національної культури, гостро поставили на чергу й питання наукової української мови в сільському господарстві: с.-г. термінології. Завдання це так само узяв на себе й виконав СГНКУ, Термінологічне бюро якого в складі Укр. Ін-ту Наукової Мови, провело велику працю збирання, систематизування й критично-наукового опрацювання літературних і народних м-лів укр. с.-г. термінології, видаючи їх у формі великого загального та ряду спеціальних с.-г. термінологічних словників...»⁷ [108]. В цей час по всіх бюро проходили звільнення. Так, з 1 серпня 1927 року були звільнені тимчасові співробітники Термінологічного бюро СГНКУ – В.П. Шуба, Н.В. Скрипчинський, А.І. Вовк, Т.А. Коваленкова. Термін роботи голови бюро К.І. Осьмака продовжили до 1 жовтня 1927 року для організації і проведення закінчення підготовки до друку загального та спеціальних словників сільськогосподарської термінології [109].

Так, Сільськогосподарський науковий комітет України став науковою установою, яка протягом 20-х років ХХ ст. на високому рівні здійснювала керівництво науково-дослідною роботою в усіх галузях сільського господарства держави. Розвиток його діяльності набув піднесення до 1923 року

⁷ Яната О. Десятиріччя Жовтня на полі української сільськогосподарської науки / О. Яната // Укр. Агроном. – 1927. – Ч. 10-11. – С. 27.

– моменту переведу його до Харкова. Крок по переведу до Харкова мав надати Комітетові переваг у подальшій роботі та набутті здобутків.

За час існування Комітету було створено розгалужену мережу дослідних установ, яка нараховувала 32 науково-дослідних інститути, велику кількість дослідних станцій, дослідних полів, лабораторій, опорних пунктів, сортовипробувальних ділянок. Наукова робота проводилася на біологічних факультетах університетів та в інших сільськогосподарських вузах.

Список використаних джерел

1. *Вергунов В. А.* Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпосництва / В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, О. В. Сайко; під ред. В. А. Вергунова. – К. : Нора-прінт, 1998. – 144 с.

2. *Вергунов В. А.* Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: історико-науковий аналіз (до 75-річчя створення Української академії аграрних наук) / В. А. Вергунов // Нариси із історії природознавства і техніки. – К., 2005. – Вип. 45. – С. 167–183.

3. *Яната О.* Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Вченого Комітету України за 1919 р. / Олександр Яната // Труди Сільсько-Господарського Вченого Комітету України. – 1920. – Т. 1. – С. 3 – 16.

4. *Яната О. А.* Коротке справоздання про діяльність С.-Г. Наукового комітету України за 1919 р. / Олександр Алоїзович Яната. – К., 1920. – 16 с.

5. *Яната О. А.* Сільсько-Господарський Науковий Комітет України / Олександр Алоїзович Яната // Вісн. природознавства. – 1921. – Вип. 1. – С. 58–59.

6. *Исследовательские работы в целях точного с.-х. районирования Украины* // С.-х. Опыт. Дело. – 1922. – № 1. – С. 85.

7. *Яната О. А.* Бюро С.-Г. Наукового Комітету при Наркомземі / Олександр Алоїзович Яната // Віст. С.-Г. Науки. – 1922. – Т. 1, вип. 2. – С. 93.

8. *Яната О. А.* До організації с.-г. наукової праці: [про діяльність СГНКУ] / Олександр Алоїзович Яната // Вістн. С.-Г. Науки. – 1922. – Т. 1, вип. 2. – С. 49–52.

9. *Яната О. А.* Участь С.-Г. Наукового Комітету в II Всеукраїнському Агрономічному з'їзді / Олександр Алоїзович Яната // Вістн. С.-Г. Науки. – 1922. – Т. 1, вип. 3. – С. 107 – 110.

10. *Яната О. А.* Сільсько-Господарський науковий комітет України / Олександр Алоїзович Яната // Сіл. Господар. – 1922. – ч. 3-4. – С. 56–59.

11. *План та кошторис участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній С.-Г. Виставці в серпні – жовтні 1923 р. в Москві* / О. Яната, Х. Юрків, Л. Савченко // Вістн. С.-Г. науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 40 – 55.

12. *Пояснююча* записка [до робочого плану й обрахунку участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній С.-Г. Виставці по відділу сільськогосподарського народного побуту України] / О. Яната // Вістн. С.-Г. Науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3 – 4. – С. 71–72.

13. *Робочий* план і обрахунок участі Сільсько-Господарського Наукового Комітету України на Всесоюзній с.-г. виставці у Москві по відділу с.-г. побуту / О. Яната, Х. Юрків, Л. Савченко // Вістн. С.-Г. Науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 70–71.

14. *Пояснююча* записка до наукового плану й обрахунку участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній Сільсько-Господарській Виставці по відділу природи України / О. Яната, Х. Юрків, Л. Савченко // Вістн. С.-Г. Науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3 – 4. – С. 66–69.

15. *Робоча* програма та обрахунок Сільсько-Господарського Наукового Комітету України по відділу природи України на Всесоюзній сільськогосподарській Виставці у Москві в серпні – жовтня 1923 року / О. Яната, Х. Юрків, Л. Савченко // Вістн. С.-Г. Науки. – 1924. – Т. 3, вип. 3-4. – С. 59 – 66.

16. *Юрків Х.* Виставочний Комітет при С.-Г. Науковому Комітеті України / Х. Юрків // Вістн. С.-Г. Науки. – 1923. – Ч. 1-2. – С. 54–56.

17. *Савченко Л.* Виставочний Комітет при С.-Г. Науковому Комітеті / Л. Савченко // Вістн. С.-Г. Науки. – 1923. – Ч. 3-4. – С. 137.

18. *Савченко Л.* Виставочний Комітет при С.-Г. Науковому Комітеті / Савченко Л. // Вістн. С.-Г. Науки. – 1923. – Ч. 8-12. – С. 302–303.

19. *Участие* Украины и украинских опытных учреждений во Всесоюзной с.-х. выставке // С.-х. Опыт. Дело. – 1923. – № 4 – С. 202.

20. *Діяльність* Виставочного комітету при Сільсько-Господарському Науковому Комітеті України (16/XII 1922–3/XI 1923 р.) // Вістн. С.-Г. Науки. – 1924. – Ч. 3-4. – С. 34 – 40.

21. *Положение* об управлении и ведении сельскохозяйственным опытным делом в У.С.С.Р. // С.-х. Опыт. Дело. – 1923. – № 3 – С. 183–185.

22. *Список* установ Сільсько-Господарського Наукового Комітету з адресами їх та керівничим персоналом // Вістн. С.-Г. Науки. – К., 1923. – Ч. 1-2. – С. 68 – 70.

23. *Яната О. А.* Сільський-Господарський Науковий Комітет України / О. А. Яната // Література. Наука. Мистецтво : дод. до «Вістей ВУЦВК». – Х., 1923. – 14 жовт., № 2; 21 жовт., № 3; 28 жовт., № 4; 4 лист., № 5.

24. *Статут* Сільського-Господарського Наукового Комітету України // Вістн. С.-Г. Науки. – 1924. – Т. 3, № 1-4. – С. 77–84.

25. *Яната О.* Коротке справоздання про діяльність Сільсько-Господарського Наукового Комітету України за 1923/1924 операційний рік / Яната О., Петренко Я. // Вістн. С.-Г. Науки. – 1924. – ч. 7-9. – С. 1–31.

26. *Яната О.* Час заснувати Українську Академію Наук сільськогосподарських / О. Яната // Український агроном. – 1925. – № 1-2 (листоп.–груд.). – С. 45–49.

27. Яната О. Сільсько-Господарський Науковий Комітет України й організація с.-г. науки / О. Яната // Бюлетень Організаційного Комітету З'їзду в справі дослідження продукційних сил та народного господарства України. – 1925. – № 10. – С. 16.

28. Махов Г. Г. Нарис ґрунтів району тютюнництва України / Г. Г. Махов // Вісн. С.-Г. Науки та Досвід. Справи / Наркомземсправ. – Х., 1928. – Т. 5, № 2. – С. 78.

29. Р. М. Сільсько-Господарський Науковий Комітет України // Енциклопедія українознавства : словникова частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1976. – Т. 8. – С. 2837.

30. Бюлетень Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН. – Вип. 2 (2) / Центр. наук. с.-г. б-ка УААН. – К., 2001. – 120 с.

31. Яната Олександр Алоїзович (1888–1938) : біобібліогр. покажч. / УААН, ЦНСГБ, АН Вищої школи України ; уклад. : В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко, А. А. Коробченко, О. Я. Пилипчук ; наук. ред. О. Я. Пилипчук, В. А. Вергунов. – К., 2001. – С. 3, 10; порт. – (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»).

32. Професор Яната Олександр Алоїзович (1888–1938) / УААН, ЦНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2003. – 224 с.; порт. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 4).

33. Федоришина Л. І. Історія становлення та розвитку луківництва в Україні (друга половина XI–XX століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Л. І. Федоришина ; МОН України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 22 с.

34. Ковальська К. В. Д. Г. Віленський – вчений, педагог та організатор вітчизняного ґрунтознавства 20–50-х років XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Катерина Володимирівна Ковальська ; МОН України, ДВНЗ «Переяслав – Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 21 с.

35. Новосад Н. М. Діяльність академіка О. Н. Соколовського (1884–1959 рр.) у контексті розвитку сільськогосподарської науки та освіти в Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Н. М. Новосад ; УААН, Держ. наук. с.-г. б-ка. – К., 2008. – 21 с.

36. Білоцерківська А. С. Професор А. Г. Терниченко (1882–1927) – вчений, педагог, організатор сільськогосподарської науки та освіти в Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / А. С. Білоцерківська ; УААН, Держ. наук. с.-г. б-ка. – К., 2008. – 21 с.

37. Пашківська О. А. Становлення та розвиток агроґрунтознавства в Україні у 20-х роках XX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / О. А. Пашківська ; УААН, Держ. наук. с.-г. бібліотека. – К., 2009. – 21 с.

38. *Кушнарѡва В. О.* Академік Г.М. Висоцький (1865–1940) – вчений, педагог, організатор агролісомеліоративної дослідної справи в Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / В. О. Кушнарѡва ; УААН, Держ. наук. с.-г. б-ка. – К., 2009. – 21 с.

39. *Вергунов В.* Основні історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України / Віктор Анатолійович Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / редкол. О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 31–33.

40. *Вергунов В. А.* Історія і сьогодення національної сільськогосподарської бібліографії / В. А. Вергунов // Бібліотечний вісн. – 2006. – № 1. – С. 19–24.

41. *Вергунов В. А.* Соціально-політичні, економічні й історіографічні чинники функціонування сільського господарства та його науково-освітнє забезпечення в межах Української держави гетьмана П. Скоропадського (29.04–14.12.1918) : події, факти, судження / В. А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / редкол. : О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2006. – Вип. 25. – С. 43–72.

42. *Вергунов В. А.* Обласна організація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: еволюції теорії та практики / Віктор Анатолійович Вергунов // Питання історії науки і техніки. – 2007. – № 2. – С. 40–48.

43. *Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)* : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; за заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2006. – 528 с.

44. *Коваленко С. Д.* Передумови становлення Сільськогосподарського вченого комітету України (1918) / Світлана Дмитрівна Коваленко // Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 6-ої Всеукр. наук. конф. 11–12 жовт. 2007 року. – Полтава, 2008. – С. 308–310.

45. *Коваленко С. Д.* Діяльність Виставкового комітету при Сільськогосподарському науковому комітеті України з підготовки та проведення Всеросійської сільськогосподарської виставки у 1923 році / Світлана Дмитрівна Коваленко // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – Вип. 21. – С. 80–87.

46. *Коваленко С. Д.* Сільськогосподарський науковий комітет України: міжнародне співробітництво (1926–1927 рр.) / Світлана Дмитрівна Коваленко // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали п'ятої конф. молодих учених та спеціалістів, м. Київ, 28 трав. 2009 р. / УААН, ДНСГБ ; редкол. : В. А. Вергунов та ін. – К., 2009. – С. 94–95.

47. *Пашківська О.* Діяльність Центральної Агрохімічної лабораторії в контексті розвитку ґрунтознавства в Україні (1928–1929 рр.) / Оксана Пашківська // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / редкол. : О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2005. – Вип. 21. – С. 173–179.

48. *Вергунов В. А.* Антологія українського агроґрунтознавства 1918–1930 років : історико-архівний аналіз / Віктор Анатолійович Вергунов // Агрономічне агроґрунтознавство в Україні (1918–1930) : зб. док. і матеріалів

/ УААН, ДНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, О. А. Пашківська. – К., 2008. – С. 4–16. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»).

49. *Вергунов В.* Розвиток науково-дослідної агрономіюративної справи в Україні у 20–30 роках ХХ століття у творчій спадщині професора Діонісія Олександровича Джовані (Джованні) (до 120-річчя від дня народження / Віктор Вергунов // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2006. – Вип. 14. – С. 170–199.

50. *Коваленко С. Д.* Проблеми метеорології в діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України (1919–1921 рр.) [електронний ресурс] / С. Д. Коваленко // Історія науки і біографістика. – 2008. – Вип. 3. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2008-3/08ksdnku.pdf>. – Заголовок з екрана.

51. *Коваленко С. Д.* До історії діяльності Української метеорологічної служби у складі Сільськогосподарського наукового комітету України (1921–1927) [електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2009. – Спецвип. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-5/09_kovalenko.pdf. – Заголовок з екрана.

52. *Коваленко С. Д.* Початковий етап діяльності Ботанічної секції Сільськогосподарського вченого комітету України [електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2007. – Вип. 3. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/E-journals/INB/2007-3/07ksdvku.pdf>. – Заголовок з екрана.

53. *Сердюк О.* З історії заснування та діяльності ботанічної секції Сільськогосподарського вченого комітету України в 1918–1919 р. / Оксана Сердюк // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / редкол. : О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2006. – Вип. 26. – С. 178–187.

54. *Сердюк О. М.* Науково-організаційна діяльність ботанічної секції Сільсько-Господарського Вченого Комітету України в 1918–1919 рр. / Оксана Миколаївна Сердюк // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2007. – Вип. 16. – С. 191–194.

55. *Красніцька Г. М.* Передумови заснування Ботанічної секції Сільськогосподарського наукового (вченого) комітету України / Ганна Миколаївна Красніцька // Матеріали Другої міжвузівської наукової конференції з актуальних питань вітчизняної всесвітньої та історії освіти, науки і техніки, 28 жовт. 2006 р. – Луганськ, 2006. – С. 12.

56. *Красніцька Г. М.* Діяльність професора О. А. Янати зі становлення і розгортання дослідницької роботи Ботанічної секції при Сільськогосподарському науковому комітеті України (1918–1927) [електронний ресурс] / Ганна Миколаївна Красніцька // Історія науки і біографістика. – 2008. – Вип. 3. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2008-4/08kgmnku.pdf>. – Заголовок з екрана.

57. *Красніцька Г.* Просвітницько-популяризаторська діяльність Ботанічної секції СГНКУ через Селекційно-насінневі курси у Києві 1923 року [електронний ресурс] / Ганна Красніцька // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – Вип. 21. – С. 106–112.

58. *Красніцька Г. М.* Український науково-дослідний інститут селекції : з історії проектів створення / Г. М. Красніцька // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 32. – С. 22–28.

59. *Красніцька Г. М.* Бібліографо-видавнича діяльність Ботанічної секції сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927 рр.) / Г. М. Красніцька // Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі країни : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 2009 р. / УААН, ДНСГБ; редкол. В. А. Вергунов та ін. – К., 2009. – С. 72–78.

60. *Вергунов В.* Академік В. І. Вернадський – один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Віктор Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / редкол. : О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2006. – Вип. 26. – С. 25–52.

61. *Вергунов В.* Невідомі сторінки життя та творчої діяльності професора Д. Г. Віленського / Віктор Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / редкол. О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2006. – Вип. 23. – С. 28–50.

62. *Кушнарьова В. О.* Г. М. Висоцький (1865–1940 рр.) та Сільськогосподарський науковий комітет України при Наркомземі УСРР (1919–1927 рр.) / Вікторія Олександрівна Кушнарьова // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – Вип. 21. – С. 118–122.

63. *Вергунов В.* М. М. Вольф (1880–1933) – державний діяч, учений і один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні / В. Вергунов // Селекція і насінництво : міжвід. темат. наук. зб. / УААН, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва. – Х., 2007. – Вип. 94. – С. 273–298.

64. *Грищенко Т. Р.* Сільськогосподарський науковий комітет України 1924–1925 рр. у творчій спадщині М. М. Вольфа / Т. Р. Грищенко // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – Вип. 21. – С. 54–58.

65. *Вергунов В. А.* Наукова спадщина професора Г. Г. Махова – повернення із забуття / В. А. Вергунов // Наукові записки / Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2002. – Вип. 3. – С. 188–194.

66. *Вергунов В. А.* Інститут гідротехніки і меліорації УААН та професор Г. Г. Махов : забуті сторінки вітчизняної дослідної меліораційної справи / В. А. Вергунов // Історичні записки : зб. наук. пр. / редкол. : В. П. Михайлюк та ін. – Луганськ, 2004. – Вип. 3 – 4. – С. 202 – 213.

67. *Вергунов В.* Музейна тема у науково-освітній спадщині професора Г. Г. Махова / В. Вергунов // Історія освіти, науки і техніки : зб. наук. пр. / редкол. О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2004. – С. 65–75.

68. *Вергунов В. А.* Професор Г. Г. Махов (1886–1952) та карта ґрунтів Луганської округи (до 85-річчя створення) / Віктор Анатолійович Вергунов // Внесок Донбасу в розвиток вітчизняного промислового потенціалу : матеріали міжнар. наук. конф. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – С. 198–201.

69. *Вергунов В.* Махов (Махів) Григорій Григорович (1886–1952) : учений-ґрунтознавець / В. Вергунов // Видатні постаті України : біогр. довід.

/ Г. В. Щокін та ін. – 2-ге вид., доп. – К. : МАУП ; Книжкова палата України, 2006. – С. 863–866.

70. *Вергунов В. А.* Війна їх об'єднала, або хто вони – Г. Махов і Ю. Клеопов – зрадники чи справжні українці (забуті сторінки вітчизняної історії природознавства) / В. А. Вергунов // Г. Вальтер та Ю. Клеопов і Г. Махов – забуті сторінки вітчизняної науки / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Мельник ; під заг. ред. В. М. Єжова ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Сімферополь : Таврида, 2006. – С. 3–10.

71. *Вергунов В. А.* Еволюція наукової спадщини професора Г. Г. Махова (Махіва) в контексті розвитку українського ґрунтознавства / В. А. Вергунов // Актуальні питання історії техніки : матеріали 5-ї Всеукр. наук. конф. – К., 2006. – С. 27–29.

72. *Пашківська О.* Внесок Г. Г. Махова у становлення та розвиток вітчизняного агроґрунтознавства / О. Пашківська // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / редкол. О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2002. – Вип. 10. – С. 126–130.

73. *Академік Соколовський Олексій Никанорович* : життєвий шлях та наукова діяльність / уклад. : В. А. Вергунов, Н. М. Новосад, В. А. Зозуля, К. Б. Новосад ; за ред. С. А. Балюка. – Х. : К. П. «Друкарня № 13», 2006. – 164 с. : іл.

74. *Вергунов В. А.* Професор Терниченко А. Г. (15.04.1882–11.02.1927) – фундатор української сільськогосподарської літератури та вітчизняного рослинництва / В. А. Вергунов // Генетичні ресурси рослин. – 2005. – № 2. – С. 143–147.

75. *Білоцерківська А.* Київська філія Сільськогосподарського наукового комітету України та А. Г. Терниченко / А. Білоцерківська // Проблеми світового розвитку в історичному контексті : матеріали Міжнар. наук. конф. викладачів. 27 листопада 2006 року. – Луганськ, 2006. – С. 7–9.

76. *Вергунов В. А.* С. Л. Франкфурт і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (1901–1920 рр.) / В. А. Вергунов // Історичні записки : зб. наук. пр. / редкол. : В. П. Михайлюк та ін. – Луганськ, 2006. – Вип. 3-4. – С. 204 – 240.

77. *Вергунов В. А.* Дослідження ґрунтів Київщини та перша ґрунтова карта України у світлі творчої спадщини М. П. Флорова / В. А. Вергунов // Часопис української історії. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 58–69.

78. *Вергунов В. А.* Наукова спадщина професора Олександра Алоїзовича Янати в контексті розвитку аграрної і біологічної науки України ХХІ ст. // Професор Яната Олександр Алоїзович (1888–1938) / уклад. : В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2003. – С. 19–26.

79. *Коваленко С. Д.* З історії становлення та діяльності Сільськогосподарського Вченого Комітету України (1919) / С. Д. Коваленко // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – Вип. 18. – С. 80–91.

80. *Мельник Ю. Ф.* Сільське господарство України 1917–1920 років : реалії та пошуки / Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. – К., 2008. – С. 5, 17.
81. *Наказ* Міністерства земельних справ 1 листопада 1918 року. Ч. 162. – ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202.
82. *Наказ* Міністерства земельних справ 16 листопада 1918 року. Ч. 172. – ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 216.
83. *Наказ* по Міністерству земельних справ 30 грудня 1918 року. Ч. 29. – ЦДАВО України. – Ф. 1061. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 303, 304.
84. *Статут* Вченого Комітету Народнього Міністерства Земельних Справ. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 96–97.
85. *Функції* та завдання Сільсько-господарчого Вченого Комітету Наркомзема та його секцій. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 9–11.
86. *Діяльність* Сільсько-Господарського Вченого Комітету України. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1 (1922–1923), спр. 3, арк. 15–17 зв.
87. *До Секретаріату* Вченого Комітету Н.К.З.С.: Вчений Комітет. 3 червня 1919 рік. Ч. 45. м. Київ [Лист О. Янати]. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 5 (1919), арк. 83.
88. *Діяльність* установ Сільсько-Господарського Вченого Комітету України. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1 (1922–1923), спр. 3, арк. 17 зв.–22 зв.
89. *Лист* проф. Політехнікума Є. Ф. Вотчала до Народнього Комісара Земельних Справ. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 6, арк. 102.
90. *Лист* від 28 липня 1919 року т. Комісару НАРКОМЗЕМА. – ЦДАВО України. – Ф. 1230. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 101.
91. [Лист]. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 6, арк. 121.
92. [Лист]. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 6, арк. 35.
93. *Статут* Сільсько-Господарського Вченого Комітету України, ухвалений Комісією по перегляду його І/ІІ 1920 р. (в складі М. Фролова, В. Огієвського і О. Янати) по пристосуванню до Академії Наук. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1 (1920), арк. 10–11.
94. *Статут* Сільсько-Господарського Вченого Комітету України при Українській Академії Наук. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1 (1920), арк. 15–17.
95. *Склад* членів і співробітників Сільсько-Господарського Вченого Комітету України на 6 грудня 1920 року. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2 (1920), спр. 1, арк. 48–57.
96. *Загальна* пояснююча записка по обрахунку С. Г. Вченого Комітету України на I півріччя 1920 року. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 2, арк. 4.
97. *До пана* Міністра земельних справ Української радянської республіки. – ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 112.
98. *Опоків Є.* Зоотехнічна секція С. Г. Наукового Комітету України / Є. Опоків // Вістн. С.-Г. науки. – К., 1923. – Ч. 8-12. – С. 293–294.
99. *Д. Д.* Технічна Секція С. Г. Наукового Комітету України / Д. Т. // Вістн. С.-Г. науки. – К., 1923. – Ч. 8-12. – С. 294–295.

100. *П-ий І.* Сітка кореспондентів С.-Г.НКУ / І. П-ий // Вісн. С.-Г. науки. – 1927. – № 1. – С. 68.

101. *Коваленко С. Д.* Науково-організаційні засади діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України у 1923 році // Історія освіти, науки і техніки в Україні : третя конференція молодих вчених та спеціалістів : тези доповідей та повідомлень. 26–27 трав. 2006 р., м. Київ / ДНСГБ, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. педагогіч. ун-т ім. Григорія Сковороди». – К., 2006. – С. 15.

102. *Петренко Н.* Реорганізація Комітету в Центральну сільськогосподарську наукову установу Республіки / Н. Петренко // Вісн. С.-Г. науки. – 1927. – № 1 (січень). – С. 65–66.

103. *План* основної наукової праці Сільськогосподарського Наукового Комітету в 1926/1927 році. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 506, арк. 72.

104. *Наказ № 109/2098* по Народному Комісаріату Земельних Справ УСРР від 20 червня 1927 р. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 72, арк. 14–14 зв.

105. *Наказ № 111/2100* по Народному Комісаріату Земельних Справ УСРР від 22 червня 1927 р. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 72, арк. 12–12 зв.

106. *Наказ № 137/2126* по Народному Комісаріату Земельних Справ УСРР від 22 липня 1927 р. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 72, арк. 5.

107. *Наказ* по Народному Комісаріату Земельних Справ УСРР від 29 липня 1927 р. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 72, арк. 3.

108. *Яната О.* Десятиріччя Жовтня на полі української сільськогосподарської науки / О. Яната // Український агроном. – 1927. – Ч. 10–11. – С. 26–40.

109. *Наказ № 137/2126* по Народному Комісаріату Земельних Справ УСРР від 22 липня 1927 р. – ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 72, арк. 5.